

ՀԱՉԱԿԻ

ՎԵՐՋԻՆ ԴԵՎՋԵՐԻ ԵՌԹՈՎ.

«Հնչակի» ներկայ համարում ղեկավարում ենք Մուշեղ ստացած մեր լիցենզիայի մի նոր նամակը, որ տալիս է նորանոր անդեկոթիւններ Տարօնի արդի վիճակի մասին: Ինչպէս տեսնում ենք, կարեւոր դէպքերը՝ գնալով՝ բազմանում են: Մասնաւորապէս Մասունն իր դէպքերով ու յուզումներով ընդունում է աւելի ծանր, աւելի լուրջ կերպարանք: Հայ լեռնցիների ղեկնալ դիմադրութիւնները լիազօրութեամբ լիազորուելի զօրքերին՝ գնալով՝ կրկնապատկւում են, աւելի են բազմանում նրանց և զօրքերի մէջ արիւնայեղ ընդհարումների դէպքերը: Հայերի այդ յարատեւութիւնն իրանց դիմադրութիւնների մէջ ցոյց է տալիս նախ՝ որ Մայիս ամսում նրանց կռիւնքն անակնկալ պատահականութեան արդիւնք չէին. երկրորդ՝ որ կառավարութիւնը չէ միայն չէ կարողանում զսպել Մասունց շարժումները, այլ և իր յարձակողական ընթացքով աւելի վճռականութիւն է տալիս լեռնցիներին իրանց դիմադրութիւնները շարունակելու. երրորդ՝ որ լեռնցիների գիմադրութիւններն աւելի լայն ծաւալ են ստանում, աւելի շատ կէտերի վրա են տեղի ունենում: Այդ յարատեւութիւնն, այդ վճռականութիւնն իրանց շարժումներում ակներև. ապացոյց է լեռնցիների անխախտ որոշման՝ հարուածին սալ հարուած, յարձակման՝ ընդդիմադրել և այդ ընթացքը տոկոսնութեամբ շարունակել այնքան ժամանակ, որքան ժամանակ իրանց կրծքին կը ծանրանան լիցենզիայի կառավարութեան բռնութիւնները, հալածումները, հարուածները:

Մի կարեւոր կէտ, որ աչքի է ընկնում Մասունց Յուլիսի դէպքերում, դա — հայ լեռնցիների և իրանց երկրացի բիւրդերի համերաշխ գործակցութիւնն է, իրար աջակցելն է: Կա իրական անհրաժեշտ ապացոյց է, որ Հայաստանում բազմակից ժողովուրդներն ընդունակ են միմեանց շահերն ու պահանջները ջառագովելու, եթէ նրանց հասկացնող լինի իրանց վիճակակից լինելը, իրանց շահերի համամանութիւնը: Թող այդ էլ իրական պատասխան լինի մեր այն հակառակորդներին, որոնք իրանց քիմից հեռու չեն տեսնում:

Բայց մենք ունենք մէկ ուրիշ պատասխան, ուղղված սուլիմանի կառավարութեան: Մասունց Մայիսի շարժումների մասին կարգական լիցենզիայի իրանց լիցենզիայի ստացան հեռագիրներ: Ի. Գուռն անմիջապէս գործադրեց իր մշտական հին մեթոդը. — կարգական տեղութիւնների աչքը ծածկելու համար շտապեց հերքել այդ լուրը, երկիւղ կրելով Կարոպայից թէ չը լինի հայկական խնդիրն ընդունել նոր, աւելի սուր կերպարանք: Այդ հերքման իրեն անժխտելի պատասխան, «Հնչակի» № 6-ում մենք ղեկավարեցինք Մուշեղ մեր ստացած լիցենզիայի լիցենզիաները՝ դէպքերի մանրամասն նկարագրութեամբ, իրանց տեղի ունեցած վայրերի անուններով, մարդկանց անուններով, կռիւների օրերը և մինչև անգամ ժամերը նշանակելով: Այսօր էլ մենք նոյնն ենք անում, առաջ բերելով նորանոր կռիւներն ու դէպքերը: Թող կառավարութիւնը հերքէ, եթէ կարող է, որ իր զօրքերն ու ոստիկանները Հաղզո գաւառակի գայմագամի հրամանատարութեան ներքոյ յարձակում չեն գործել Աղբիկ գիւղի մօտերը հայերի վրա և ամօթահար պարտութեամբ փախուստ տվել. որ նոյն գայմագամը երկու անգամ յարձակում չէ գործել Խնձորիկի գիւղի վրա և կրկին ամօթահար, ծեծված, արիւնաթաթախ նահանջել. որ ոստիկանների յարձակում չէ եղել Արսո ու Մտեփան անուն կէլեկիւղէնցիներին ձերբակալելու, բայց որ հայերի հետ կռիւ բռնվելով, կրկին լիւրքերի պարտութեամբ է վերջ եղել դէպքին. որ զօրքերի յարձակում չէ եղել Յիզանք գիւղի վրա և լիւրքերի կրկին պարտութիւն. որ այդ ամեն տեղերը թէ հայի և թէ լիւրքի արիւն չէ հոսել. որ Ալմալ գիւղում Աղջիկն ալիք զգոնային շարժարանները սուտ են. որ կառավարութեան հրամանով Մասունն ու զաւառ չեն հեղեղել զինուորագրված ծ.բիւրդերը, ոստիկանների ու զօրքերի հետ միասին անընդհատ յարձակումներ գործելով հայ գիւղերի ու վանքերի վրա և տեսչ հանդիպելով հայերի խիստ դիմադրութիւններին, եւն, եւն: Թող լիազօրելի հիւանդ թիւրքի հիւանդ կառավարութիւնը մի առ մի հերքէ մեր առաջադրած դէպքերը, եթէ կարող է: Իսկ մենք սուլիմանի կառավարութեան ու նրա հայ ու լիւրք արբանեակների մերկ հերքման դիմաց առաջացնում ենք

եղելով թիւները, փաստերը: Իրողութիւնները կը մնան իրողութիւններ, իրականութիւնն ամենից ճարտարախօսն է եւ հերքել այն, ինչ փաստ է երեւակայելիք բան չէ... Խաբել միայն — այո՛, կարելի է, բայց ուժ է ուզում խաբել սուլիմանի կառավարութիւնը...

Հայ ժողովուրդն այսօր գտնվում է այնպիսի մի յեղափոխական բողոքում, երբ երկարատեւ խորին դժգոհութիւնն արդէն պատահում է նրա կուրծքը, կարում նրա համբերութիւնը եւ սակայ արտայայտում մասնակի խլատուններով, բողոքներով, շարժումներով, կոխներով: Եւ դա բնական է, ուրիշ կերպ չէր էլ կարող լինել եւ բացի այն, որ ուրիշ կերպ չէր էլ կարող լինել այլ եւ ճշմարիտ, իր պատմական ու հասարակական դերն ըմբռնած յեղափոխական մարմինը պէտք է ոյժ տայ այդ շարժումներին եւ նպատակայարմար ուղղութիւն տալու համար՝ առաջնորդ է, ղեկավար է նրանց: Ճշմարիտ յեղափոխական մարմինը պէտք է իմանայ միշտ օգտվել յեղափոխական հանդուսնեքներից, ժողովրդի բողոքի, յուզված, ապստամբական տրամադրութիւնից: Այդպիսի յեղափոխական մարմինը միշտ կենսականութիւն կունենայ եւ իրան յատուկ նպատակաւոր դերը կը կատարէ հասարակական կեանքում ժողովրդային շարժումներում, շարժումներ, որոնք յեղափոխական կը լինէ մեծ նշանակութիւն ունեն նոյն իրան ժողովրդի համար: Հայ ժողովուրդը 1890 թ. դեպքերից առաջ այն բաղադրական ինքնաձեռնադրութեան, այն յեղափոխական փորձառութեան ու տրամադրութեան տէրը չէր, ինչ որ է այժմ՝ այս վերջին տարիներին յեղափոխական շարժումներից յետոյ: Կա անհերքելի է: Ամեն ազգերի մէջ միշտ յեղափոխութիւնը սկսվել է կամաց-կամաց, այդօրինակ բազմաթիւ շարժումներով, մեծամեծ զրկանքներով ու զոհողութիւններով հանդերձ, մինչեւ որ տարիների ընթացքում այդպիսով պատրաստվել է ընդհանուր շարժման բողոք: Յայն, սերը, իտայական, բոլորքս եւ այլ ազգերի պատմութիւնները կարող են վկայ լինել մեր այդ ասածին: Այս պատճառով մեր բոլոր նեղութիւններն ու զոհողութիւնները զեռ նոր են բանում նահատակութեան շրջանը հայերի մէջ, մի շրջան, որ, իր բնական սրբազան տուրք, — վերջին տարիներում առաջացած հայ յեղափոխական նախնական շարժումների ժամանակից սկսած — պահանջում է մեզից մեր մեծ դատի ազապայ յաղթութիւնը: Թող դա չը վհատեցնէ ոչ որին: Ինչ հալածանքներ, որ կրում ենք եւ ինչ դիմադրութիւններ ու շարժումներ էլ, որ անում ենք, — մէկը միւսին պայմանաւորող անհրաժեշտ ու անխուսափելի պայմաններ են յեղափոխական ուղին ընտրած մի ժողովրդի համար: Մենք գիտենք, որ այդ յեղափոխութեան պահանջը մեր գլխից զուրս եկած, մտացածին չէ,

այլ մեր կեանքի արդանդից ծնունդ առած բնական եւ բնայիմ է, որին պէտք է տէր լինենք, որին պէտք է բաւարարութիւն տանք, որի արինաշատ ասպարէզը պէտք է անջնենք, քանի որ այդպիսով միայն կարող ենք ձեռք բերել մեր ազատութեան ու առաջադիմութեան հասարակական պայմանները եւ չը թողնել մեր բնական դատը վիժէ ու կորստին մատնէ հայ ժողովրդին:

Թ. Գ. Թ. Ե. Կ. Յ. Ո. Ի. Թ. Ի. Ի. Ն. Ն. Ե. Ի.

ՆԱԽԱԳԵՐ ԹԻՒՐԿԱՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՑ.

ԴԵՊՔԵՐՆ Ի ՄՈՒՇ ԵՒ Ի ՍԱՍՈՒՆ.

ՎԱՐԴԱՎԱՆՈՒՆ ԵՒ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏ. — ԲԱԳԲԱՆ-
ՑԻՔ ՄԵՃՈՑ ՍԱՐԸ. — ԳԱԼԱՔԱՑՈՅ ԲՈՒՌՆ
ԲՈՂՈՔՆԵՐԸ. — Ս. ԱՂԲԵՐԿԱՅ ՎԱՆՈՒՑ
ՅԱՐԶԱԿՄԱՆԻՐ. — Ի ԽՈՒՆՎԱՆՔ ՀԱ-
ԲԵՐԱՊԵՏԻՆ ՆԵՐՈՒԹԻԼ ԵՒ
ԸՆԴՀԱՐՄՈՒՆՔ ԶՕՐԱՑ ՀԵՑ
Ի ԽՆԶՈՐԻԿ. — ԲՐԳԵՐՈՒ
ԸՆԴՀԱՐՄՈՒՆՔ ԻՐԱ-
ԲՈՒ ՄԻՋ.

Մուշ. 15-27 յուլիս 1892.

Յուլիս 12-ին Ի ն ն ա կ ն ե ա ն վանքը ժամադրա-
վայր եղած էր 2000-ի չափ ուխտաւորաց որոց մեծա-
գոյն մասն արք եւ կանայք Մշոյ դաշտէն եւ սակաւք
կարինէն, Տիգրանակերտէն, Բղինձ... Խոտաշայք, վա-
նեցիք, քարբերդցիք, երզնկացիք, այլ եւ այլ հեռաւոր
տեղերու հայեր՝ որք ամեն տարի կը փութային դալ մաս-
նակցի վարդապետի ածնախմբութեան՝ այս տարի բա-
ցակայութեամբ կը փայլէին շնորհիւ Մշոյ կողմերու ա-
լիկոծեալ վիճակին եւ կառավարութեան հանած դժուա-
րութեանց: Ահա ինչու վաղ ալ չէր երեւեր այն վառ-
վառն ոգևորութիւնը, որ միշտ յատկանիշն եղած է հայ
ժողովրդային համախմբութեանց. ուրախութիւն, երգե-
րու, մանաւանդ ազգային երգերու ձայներ հազիւ եր-
բեմքն լսելի կը լինէին: Ահա ինչ տակալ կը լսուէին տխուր
եւ պրտած սրտերու սննդան հաճելի սրնգին ողբանուագ
ներդաշնակութիւնը եւ դա բիւ պ սգաւորի եղբերակու-
թիւնը: Կէսերու վաղ կը նշմարուէր մի մեյամաղձիկ
արտայայտութիւն. փոխանակած հայեացքներու մէջ ան-
հուն համակրութիւն, կարեկցութիւն: Հայոց միմեանց
ուղղած կարճ հարցումները, մէն-մի բառերը, շեշտերը
խորհրդաւոր հանգամանք մ՝ ունէին իրենց մէջ եւ գու-
ցե աւելի ազդեցիկ քան համարձակ զուգարկութիւնը
եւ պերճախօս քարոզները: Բոնութեան միմեկին եր
արդեօք, որ կը խեղդէր բարձրաթիւ ձայները. խմբակ-
ներն աւելի կը փախային քան թէ կը խօսէին: Բայց
հայ յեղափոխականին վննող եւ խռովարար ահարկէն եւ
տաճիկ ոտտիկանին խուզարկու հայեացքէն չէր վերսկս

իւրաքանչիւրին մտաց, սրտի ելեւէջքն — խորհուրդներն ու գգացումները, որոց հանդէպ մինչ օրստիկանն կը մըմնարայեւ զափովականն կը գար մի արտաբանստն գոհունակութիւն... Մինչ օրիշ տարիներ հազիւ տասնեակ մը օտտիկանք ներկայ կը գտնուէին «բարեկարգութիւնն հսկելու», այս տարի կառավարութեան պաշտօնականն եւ կէս պաշտօնական ներկայացուցիչներու թիւն արտասովոր կերպով շատցած էր. 30-ի չափ օտտիկանք, Մշտյ եւ Կիւն ճի հազարապէս, 50-60 հասնանցի «Համախիւ» հեծեւորդը, Մշտյ կառավարական քաղաքային պաշտօնեայներէն ոմանք, հայ եւ թիւրք լրտեսներ, ծպտեալներ, Գրք-Յէրտարն (ճանապարհաց հսկող) ալ իր 21 ձիաւորներով եւ այլն...

Բազմաւնեցի բրգեր Մշտյ սարը գալով իրենց կոնքերը (վրանները) գրին Շէնիւր, Սէմալ եւ Կէլիէ կիւղէն գեղերու մէջտեղ 2 ալ ըստած տեղը, մաս մ' ալ աւելի առաջ անցնելով, Շատախու եւ Մշտյ հաղորդակցութեան ճանապարհը կտրեցին եւ սկսան իրենց տներու թիւները, աւաղակցին Սէմալայ արտերը՝ իրենց ձիերը եւ տաւարը անդ արածելով Շէնիւրէն ալ մի բանի ձիեր տարին։ Այնուհետեւ յարձակեցան նաեւ Ս. Առաքելոց վանքի ոչխարաց հօտին վրայ, հոգիւր վերաւորեցին եւ ոչխարներ յափշտակեցին։ Այդ բազմանցիքներու միջեւ Հատառիկի եւ Բերդալի գեղերը կը տարածեն իրենց աւերութեանց սահմանը եւ կ'իջեայսպէս երթայ՝ քիչ առնեն կողովն դաշան ար-

խողայցով հայ Գառառացիք խուռն բազմութեամբ կերպիւ մը Մուշեկած՝ ամենարուսն ու տպառնական բողբջ կը բառնան սոյն արիւնարուս գաղաններու գէմ եւ առհասարակ վերջին ամիսներու ծանր գէպքերուն առթիւ, եւ միջեւ իսկ բազմաստորադիր հեռագիրներով կուտակալութեան եւ կեդրոնական կառավարութեան խրատիւ բողբջած են։ Եթէ այս բողբջները չը ըստին, անտարակոյս մեծ արիւնհեղութեանց ասպարէզ պիտի բացուի քրդաց եւ հայոց մէջ եւ այս վերջիններուն կատաղութիւնը կառավարութեան գէմ սահման չը պիտի ունենայ... Բայց վերջին պահուն կը ըսեմք թէ կառավարութիւնը կուզէ գէպքերը կերպիւ մը խաղաղել, իսկաւ երկիւղ կրելով աղմկալից պատահականութեանց տեղի ունենալէն եւ զգուշանալով երկրին բարդ հանգամանքներն աւելի բարդելէն։ Եթէ իրաւ է, որ կուզէ երկրի վիճակը խաղաղել, ուր էր այդ անհեռառես կառավարութեան խելքը գարնան, երբ օտտիկաններով, մոլեռանդ շէյխերու բերնով պաշտօնեայէս կը հրաւիրէր քիւրդերն Մշտյ սարը... Երեւի հասկցաւ այժմ՝ հայոց ընդգրկմադրութիւններէն ետքը՝ որ հայ ժողովուրդը «կոտորելու» հրաման տալը գիւրին է, բայց այդ հրամանը գործադրելը՝ շատ դժուար եւ երկայրի սուր...

Շատախու Գեղաշէն եւ Շուշնամբիկ գեղերու բնակիչք իրենց բնակութիւնքը թողով, լեռն են ելած...

Գարնանէ ի վեր մեր վանորէից եւ եկեղեցիաց վրայ կառավարութեան հրաւիրած քրդերու յարձակմանց բաղմնութիւն գէպքեր պատահեցան, զորս ծանօթացուցինք «Հնչակի» ընթերցողաց։ Այսօր կրկին նոյնանման գէպքեր տեղեկադրելու հարկին մէջ կը գտնուիմք։

Վերջին երկու շարժմաներու ընթացքին մէջ Բաշաշէնի Ս. Աղբերկալ վանուց վրայ — Մուշէն 6 ժամ հեռու գէպի արեւելք — երկոյս յարձակում գործած են քիւրդերը։ Զուռն 29-ին գիշերը Խոսթեցի քրդաց Մահպուտալիցիցից — որք վանքին աղաներն են — 8 զինեալ անձինք վանքին պարագէն վեր ելնելով կը յաջողին բակը մտնել՝ վանքն ու եկեղեցին թալանելու։ Միաբանութիւնն արթնանալով՝ կը յաջողի բռնել աւաղակները, յորոց մին միայն կը փախչի՝ պարագէն վեր ցատկելով։ Բայց վանականք տեսնելով որ գողերն վանքին աղաներն են (!!), խոհեմութիւն կը համարին արձակել զայն։ Բնապի վատշուէրներու անունները Մահմաւ Խարզլի տղան Սաղկո, Խոստո Գիւսալի տղա, Խոսար Շո, Բեալալի եղբայր Կո, Բեալալի տղաք Հատան եւ Շիւսէին եւ Համուտ։

Զուռն 9-ին առաւօտուն կանուխ 16 Բազմաւնեցի քրդեր կը լեցուին վանքին մէջ կողպակու նրպատակով. բայց նոյն օրը սասունցի եւ պեղքքի բաղդատար հայոց բարեկամ քրդեր եւս գտնվելով վանքին մէջ, առաջինք շեն համարձակիր գործադրել իրենց դիտաւորութիւնը, այլ միայն կուշա տակ խմել վերջ՝ ճանապարհ ելած պահուն կը յարձակին ոչխարաց հօտին վրայ եւ ոչխար մը եւ գառ մը կտանեն կը տանեն։

Զուռն 12-ին ցերեկ առնին 24 զինեալ քիւրդեր, զարձեալ մահպուտանցի աշիրէթէն, կը լեցուին վանքը. յարձակողներէն Հատան Շատո անուն անձը մինչեւ իսկ թոնիրին վրայէն պատակը կը վերցնեն տանելու։ Այնուհետք Գաղար վարդապետը կըսէ. — «Ընթերցողներ, ալ չէք թողուր որ թոնիր ալ վառենք»։ Այս յանդիմանութեան վրայ շարագործը կատարած՝ անուր սպառնալիքներով եւ հայհոյանքներով կը յարձակի առաջնորդին վրայ, որ հազիւ կաջողի օձիքն աղատել՝ միջին անկիւն մը տպաստանելով։ Քիւրդերը վանքին պիւրաւ ուրը (կաթ կ'իջող) կը թալանեն եւ ուրիշ անթիւ մանր-մանր յափշտակութիւններ կրնեն...

Նոյն օրը, յուլիս 12-ին, զարձեալ 21 քիւրդ ձիաւորք կուգան վանքին վրայ. իրենց ձիերը կը թողուն վանքին Մերկէ-Քէշիլ կողմած մարդուկափններուն մէջ եւ խոտի հունձքը կ'աւերեն. իսկ իրենք կը յարձակին ոչխարաց հօտին վրայ. բայց վանքին միաբանութեան եւ նոյն միջոցին հոն գտնուող սասունցի եւ պեղքքի քիւրդերու պաշտպանութեան շնորհիւ չեն յաջողիր հօտը տանել։

Այս իրերայաջորդ յարձակումներէն եւ յափշտակութիւններէն վանքին միաբանութիւնը երկիւղի մէջ է. կը խորհի վանքը փակելով՝ բանալիները կառավարութեան յանձնել...

Ի ԽՈՒԾՈՎԱՆՔ ՀԱՐԻԻՐԱՊԵՏԻ ԾԵՃՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԸՆԴՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒՆՔ ԶՕՐԱՅ ՀԵՏ Ի ԽՆՁՈՒԹՅԱՆ

Միւս կողմէ Սասնոյ մէջ ուրիշ կարգի ուշադրաւ եւ ղեկավարները կը շարունակուին եւ երթալով աւելի ծանր կերպարանք կը ստանան: Սասնոյ վրայ եկած նոր դժուարացումը մը, որ անցաւ Հ ա ղ զ օ յ ի զ ա յ մ ա գ ա մ ի ն եւ գ օ լ - ա ղ ա ս ի ի ն Տրամանատարութեան ներքեւ, ատենէ մ' ի վեր Սասնոյ գաւառի գիւղերու վրայ պարբերաբար յարձակելու, ի տեղի տեղիս հայրը եւ քիւրդաց կողմէ ընդդիմութեանց հանդիպելը, մինչեւ խիստ հայտնաբերուած յայտնապէս զինեալ արիւնայեղ եւ յաջող գիւմարութեանց (Ի Ս փ ղ ա ն ք եւ Ի խ ն ձ ո Ր ի կ) տեղի ունենալը — նախորդ լծղլմակցութեամբս գրեցիք: *) — Եւ հա այնուհետեւ պատահածները: Վերջիջած գայմագամը եւ գօլ-աղասին իրենց զօրագնդի տեղափոխութեան համար 40-50 ջորիներ կուգին Վ օ ղ զ ք ա ն ք րդաբընակ գեղէն: Գայմագամը նախ եւ առաջ քրդերէն ստակով կուգէ ջորիները: Նորա կը մերժեն: Վախնալով քրդաց հետ կուգի բռնուելէ, հարկւրապետի հետ ոտտիկանք կը զրկէ Խ ո ծ ծ Վ ա ն ք գիւղը՝ հայերէն ջորի պահանջելով: հայերը հարկւրապետը խիստ կը ծեծեն եւ ոտտիկաններն ձեռնառնայն յետ կը ղրկեն սպաննալու: Արդեւ լըլալով կրկին յարձակում գործել Խ ն ձ ո Ր ի կ հայաբնակ (20 տուն) գեղի վրայ, Գայմագամն իր այդ նախնական անաջողութենէ կը կատաղի: Զօրքերն առաջ կը բշէ եւ կուգայ կրկին յարձակում կը գործէ: Խնձորիկի վրայ՝ որտեղ քանի մը շաբաթ առաջ արդէն առաջին կռիւն ունեցած էր եւ յաղթուած դարձած էր: Երեկոյեան գէմ զօրագունդը կերէնայ Խնձորիկի առաջ: Գիւղացիք առանց վարանման անմիջապէս լեռը կեննեն եւ այնտեղէն գնալները կարեւորի պէս կըրկսեն տեղացիներ մօտեցող զօրքերու վրայ: Երկուստեք մի քանի ժամ հրացանաձգութիւն տեղի կուտենայ: Մօտակայ գեղերէ հեռու հետ հայերը, որոց հետ նաեւ քիւրդեր, հաւաք հասնելով, Խնձորիկացը կռիւր կը զօրայնեն, բայց տեղւոյն քարոտ գրից պատճառաւ երկու կողմի հարուածները կը վերսկսեն եւ գիշերը վրայ հասնելով՝ կռիւր կը դադարի: Եւ առաջին կռիւր կրկին աւելի սաստիկութեամբ եւ կը շարունակուի մինչեւ կէսօր: Երեք զինուորը կը սպանուին եւ բազում վիրաւորեալք: Զօրագունդը փախստեան փողը կը փշէ հայերը զօրաց ընթացքը կը կտրեն, նորէն կուգի կը բռնուին բայց փողը կրկին փշելով զօրքերը ուրիշ ձամբով կը նահանջեն եւ կերթան կը բանակին Սասնոյ Մ ա ա ի ն - Ե - ո ա ք ե ա լ (Գումք) վանից մօտ Ս լ ն ա ղ ք իւ Ր կողուած տեղը: հոն կը հասնին նաեւ Սասնոյ վերադարձող մընացեալ զօրքերը: Հոնէ կուգին կրկին յարձակում ընել բայց գօլաղասին կընդդիմանայ՝ բարձրագոյն հրաման չը լինելուն պատճառաւ: Բանն այն է, որ խեղճ զօրքերն այն-

*) Գոժաղաբար, մեր լծղլմակցի այդ կարեւոր նախալը մեր ձեռքը չէ հասել:

Ծ. Խ.

տեղալ հանգիստ չեն լծողուիր: Պերեքցի քիւրդերը, որը այդ կողմի աղաներն են, լուր կը ղրկեն զօրաց շուտով հետանալ այնտեղէն, հակառակ պարագային իրենք եւ հայերն միացած՝ զինու զօրութեամբ վախնալ սպաննալով: Գայմագամը կոր ի գլուխ անտի եւս կը վերցունէ բանակը եւ կերթայ գէպի Հ ա ղ զ օ, ուստից եկած էր: Ճանապարհին ալ բան չը կրնար ընել բոլոր հայ գիւղերը: Գ ա լ Տ ո Ր, Թ ա Ր ու ք, Բ ա ջ ու է ն ք, Մ ա Ր ը ս լ թ ու, Մ կ լ թ է ն ք, Բ ա ջ ի, Թ ա ծ ա ա տ Ր ի կ, իրենց բնակութեանները լծողով քիւրդերու հետ լեռն էին եկած՝ պատրաստ ամեն տեսակ ընդդիմութեան: Եւ նապատէ մը անցնելով եւ կը դառնայ ամեն քայլափոխին փուշերու եւ դժուարութեանց հանդիպող այդ խեղճ ու խայտառակ զօրագունդը իր Գայմագամ հրամանատարի հետ, որ Սասնոյ հայերը յաղթելու եւ կոտորելու եկած էր:

Եւս ղէպքերը պատահած են ներկայ յուլիս ամսոյս սկիզբները:

Եւս է Սասնոյ ներկայ վիճակը: Ար լծուի լծէ կառավարութիւնը սկսած է ղգալ որ իր ընթացքը հայոց գէմ իրեն շատ հեռուն տարած է եւ կրնայ այդ պարագան ամենադժուար կացութեան մէջ ղնել իրեն՝ կառավարութեանը: Նա անշուշտ չէր սպասիր հայոց կողմէ այս աստիճանի վճռական դիմադրութիւնք եւ այդ հաշիւը նախատեսած չը լինելով էր, որ այնպիսի գոռողութեամբ արիւնյեղութեանց ասպարէզը բացեց Սասնոյ մէջ:

Միւս կողմանէ ալ Մշոյ երկրին արեւոտեալ դրութիւնն կարծես աւելի նմանեցնելու համար մի արիւնալից թափեր եւ բարձրաբարբառ վիպելու համար տիրող վարչական անկարգութեան եւ անիշխանութեան, մեր երկրի քիւրդերը սկսած են վերաբոյժուել, իրարու արեւը խմել: Վերջին մէկ շաբաթուան ընթացքին մէջ՝ երեք տեղ քիւրդերն իրար զարկին: Մշոյ մօտիկ Ե ճ մ ա ն ու կ գիւղի քիւրդերն իրարու մէջ կուգի բռնուելով՝ մի մարդ սպանուած է եւ բազում վիրաւորք կան:

Նոյնպէս ճ ե պ Ր ա ն ց ի աշիրէթի Ի պ օ եւ Ե Տ մ է անուն երկու ցեղապետը մէջերնին բարձի կռիւ մը ունենալով: Այսինքն իրենցմէ կազմուած «Համիտիէ» հեծելազօրաց հրամանատարութեան «պատիւը» իրարու ձեռքէ կորզել ուղիով՝ երկու կողմանց միջեւ ծանր ընդհարում մը տեղի ունեցաւ: Բ ա ղ օ Գ Ե ղ ին մօտերը: Երկուստեք 4 մարդ սպանուած են եւ բազում վիրաւորք կան:

Նոյնպէս Հ ա ս ն ա ն ց ի աշիրէթի ցեղապետը եւս մի եւ նոյն «Համիտիէ»-ի ղլխաւորութեան համար իրարու հետ մեծ կռիւ մը ունեցած են ի Մ ա ն ա ղ կ ե Ր ու. շատեր սպանուած եւ վիրաւորուած են:

Բ ա Ր ե կ ա Ր գ ի չ ս ու լ թ ա ն Համիտը, անշուշտ ուղղելու համար այն ս լ ա լ ը՝ զոր իր նախորդներէն սուլթան Մահմուտ Եւրոպայի պահանջով դործեց իսլամական աւանդութեանց դէմ՝ ջարդելով «Ե ն ի չ է Ր ի» սոսկալի անկանոն զօրքը, ցաւեցաւ այդ կորուստը եւ ուղեց վայրենի քիւրդերէ կաղմեալ նոր Ե ն ի չ է Ր ի, նոր պաշտպան զօրքն իր «բարեհամբաւ» անուամբ կնքել «Հա-

միտիւն: Այս նոր «Էնիշէրիք» այժմէն սկսան զի-
րար պատահելու եւ կառավարութենէն իրենց ստացած այ-
նալի հրացանները նախ իրարու դէմ փորձել: Արշապ-
որ անուրանալի է թէ այդ անկանոն զօրագունը հայոց
ամենամեծ չարիք հասցնելու սահմանում են, բայց եւ ըստ
մեզ նոյնչափ զիւրադուշակելի է թէ «Համիտիէ» հեծե-
լազորը հայկական յեղափոխութեան ժամանակ մերձառ-
րապէս նոյնը պիտի խաղան, ինչ գեր խաղացին «Էնիշէ-
րիք»: Տեղեկական ապստամբութեան ժամանակ՝ ահագին
պատասխանատուութիւնը բարոյելով տաճիկ կառավարու-
թեան գլխուն եւ նորա անկման գլխաւոր պատճառնե-
րէն մին հանգիստանալով: Այս տեսակէտով մենք մեր
գլխուն գալիք չարիքին յանձնառու ենք եւ գոհ ենք ծան-
ծաղամիտ սուլթան Համիտի տոհմատեսութենէն, որով
արդէն իր փլիվուկ բռնապետական շէնքին վերջնական
հարուածը ինք իր ձեռքով կուտայ անդիտակցաբար:

ՄՏԲԱԿ

Յ. Գ. Մշոյ վերջին ձերբակալութեանց միջոցին մասնիչ
հանգիստացող Պ օ ղ ո ս Հ Ե Լ Դ ա թ եւ Ս ե դ ր ա կ
Ս ա ր գ ի ս անուն երիտասարդները, նախկին աշակերտը
Միաց. ընկերութեանց Մշոյ վարժարանին, ամբաստանած
լինելով թէ իրենց նախկին ուսուցիչներէն ոմանք, ի մէջ այ-
լոց Հ ա յ ր ա պ ե տ Էֆէնտի Ճ ա ն ի կ ե ա ն վանեցին
որ այժմ քահանայ է տ. Մ ե ս ր օ պ անուամբ, իրենց
«Ֆեստակար եւ գրգռիչ» դասեր կուտային (5-6 տարի
առաջ), ծերունի քահանայն սոյն մասնութեան պատ-
ճառով ձերբակալուած է ղանայ մէջ:

Մ.

Շ. Գարահիսար, 10 յուլիս 1892.

Կը տեղեկագրեմ ձեզ տեղւոյս կարեւոր գէպերը
վերջին ամիսներու մէջ պատահած:

Քաղաքէս ութ ժամ հեռաւորութիւն ունեցող Կ է-
մ ի ն գեղէն մի յոյն՝ որ տարիէ մը հետէ յանիրաւի
բանտի մէջ կը տառապեր՝ վերջերս մահամտականութիւն
ընդունեց բանտին մէջ կրած իր դառն չարչարանքնե-
րէն ազատելու համար:

Թիւրք սինլըոր պաշտօնէից մեծ դործ բացուած է
արդէն, զի բանտեր յի են մեծ մասամբ հայ բանտարկ-
եալներով եւ իրենք չեն ուզեր ետ մնալ վերագոյն պաշ-
տօնէից շահատակութիւններէն:

Մինչդեռ անհիմն կասկածներով կը բանտարկուին ու
կը տանջուին քրիստոնեայք, սնդիկ աւազակ տաճիկը կա-
րող են ամեն տեսակ ուժիւններ գործել եւ անպատիժ
մնալ ի շնորհս զեղծ եւ անբարոյական կառավարութեան:

Բաղմաթիւ գէպերու մէջէ յիշեմ աստ մի քանին
իբրեւ օրինակ:

Բ ի ւ ր ք կոչուած հայաբնակ գիւղէն 10 տարե-
կան հայ պատանի մը Ա ն դ ր է ա ս նոյն գիւղէն մէկ
ժամ հեռաւորութիւն ունեցող գիւղաքաղաքը գնալու
ժամանակ՝ չարագործ թուրք մը հանդիպելով կը բռնէ
ղայն եւ պարանով մը ձեռքերը, ոտքերը եւ գլուխը ի-
րարու կապելէ յետոյ գաղանաբար կը լկէ նորա պա-

տիւր եւ ապա կից մը ապով զառիվայրէ մը վար կը
գլորէ տարաբաղդ աղան, ուր կը մնայ մի քանի ժամ՝
վերաւոր եւ արիւնյուայ, ուր ուրեմն անցորդներ տես-
նելով կը վերցնեն անտի: Այլ ճանչուի չարագործին ով
ըլլալը, կը բողբոռի կառավարութեան որ ակներեւ կը
տեսնէ խեղճ աղուն ձեռաց ու պարանոցի վրայ պարա-
նին թողած հետքերը, բայց կարեւորութիւն չի տար եւ
չուզեր ձերբակալել: յղ ա պ թ ի ա յ Ե օ գ տ ու ր,
թ ա հ ս ի յ ա թ ա կ ի թ ա ի լ է ր, ոստիկան չի կայ,
հարկահաւաքութեան ելած են, բսելով իսկ եթէ ամ-
բաստանեալը քրիստոնեայ մ' ըլլա՛ր՝ ինդիրը կը փոխուէր
եւ գետին տակէն ոստիկան կրնար բուսցունել: Այս
չարագործ տաճիկը տարի մ' առաջ ալ հայ հարսի մը
պատիւը բռնաբարած է զինու զօրութեամբ նոյն իսկ
իր տան մէջ եւ հակառակ եղած բողբոռներով անպա-
տիժ մնացած է: Սակայն ամենայն խոտութեամբ ծան-
րացան մի կորիճ հայ երիտասարդի վրայ՝ որ ամարանու-
ցը գտնուած ժամանակ իր վրայ յարձակող եւ պատիւը
բռնաբարել ուզող մի քիւրդ սործանակով կսպանէ: Ոոյն
երիտասարդ՝ որ նոյն Բիւրք գիւղէն 2 ը դ ր Բ գ Ճ ե ա ն
Մ ա ր տ ի ր օ ս ի որդին է՝ սարսիկ, յուզուած էր ի հարկէ
իր աղջակից պտտանւոյն ելսլ նախատանայ եւ կառա-
վարութեան ալ ցոյց տուած անտարբերութեան վրայ,
վանսորդ եւ գործադրեց Ա ի յ ի օրէնքը եւ կառավարու-
թեան առջեւ ալ չուրացաւ իր գործը: Այս խոտովա-
նութիւն դատաւարտեց զինքը թուականէս 20-21 օր ա-
ռաջ շղթայապիրի բանտարկութեան:

Քաղաքէս 12 ժամ հեռաւորութիւն ունեցող Հ ա-
մ ա մ գիւղի աղջակիներէն Պ օ ս տ ի կ ե ա ն Մ ա-
ն ու կ ք ե հ ա յ ի հարչ մայիս մէկին իրենց տան
դէմի դռմէն տուն դառնալու տուն չորս սրիկայ տաճիկ-
ներ վրան յարձակելով կը յախտակեն զայն ու լեռը կը
տանեն ուր 4-5 օր պատշենելով իրենց չար կիրքը յա-
գեցնելէ յետոյ կըստիպեն զայն միալիմանութիւն ընդու-
նել, հակառակ պարագային մահ սպառնալով նմա, եւ
Զ ա ր ա տանելով միւլ ֆ թ ի ի ն կը յանձնեն զայն:
Հարսին կիսրալը եւ պարագայը կը գիմեն կառավա-
րութեան, սակայն կը վնասուին. մի քանի օր վերջը հար-
սը Ս ե ր ա ս տ ի ա կը զոկեն, բողբոռիւր ալ հոտէն կեր-
թան, բայց անօգուտ. կառավարութիւնը կը յայտարարէ
թէ մահամտականութիւն ընդունեց նա, միւլգետ հարսը
դաղտի իւր կը զոկէ իրայնոց թէ ինք տաճիկ եղած չէ,
այլ հ ա յ Ե ր է ն ի մ ա ց ո ղ թ ու ր ք կնոջ մը հագ-
ցնելով իր զգեստներ՝ հրապարակ հանած են բողբոճա-
ծուկ գէմբով միալիմանութիւն դաւանելու համար: Ա-
հա նոյն իսկ նահանգական քաղաքի մը մէջ ինչ անխիղճ
բռնութիւններ կը գործուին, եւ այսպիսի մարդակերպ
գաղտնաց խուրը կ ա ո ա վ ա ր ու թ ի ն անուամբ
կը ներկայանայ աշխարհի առջեւ:

Մայիսի 20-րդ օրն ալ քաղաքիս մէջ մի գէպը պա-
տահեցաւ: Թ օ փ ա լ Հ ա մ ի տ անուն նպարավաճառ
մահամտական մը իր ընկեր Ա վ ու ր մ ու շ ց ի փ ա-
շ ա յ ի հետ գիշերայն կը մտնէ Է ր զ ի ն կ ե ն լ ե ա ն

Հ ա ճ ի Հ ա մ ր ա ր ձ ու մ ի տունը եւ անկէ հինգ ոսկի կը պահանջէ՝ զրպարտելով զայն թէ գիշերայն բեռնեցող գէնը փոխադրած է իր տուն, մինչդեռ փոխադրուածն է մի քանի բեռ զրգարներ, զորս մօտակայ ճանիկ գաւառակի տաճիկներ կը պատրաստեն եւ գիշերով քաղաք կը մտնեն առ ահի անտառաց պաշտօնեայ նշանակուած մի ճիւղով թիւրքէ՝ որ չի խղճար իր ազգակիցներուն արիւնն ալ ծծելու երբ ձեռք անցնէ, մէկի փոխարէն 5-10 տուրք պահանջելով։ Իսկ Թօփալ շահաւոր եւ իր ընկեր ուղեւոր գնել այդ զրգարներ՝ չեն համաձայնիր եւ Լըզինկենիւսի տրուելուն վրայ ալ նախանշելով՝ այդ զրպարտութիւնը կրնեն, գիտնալով կառավարութեան տրամադրութիւնը թէ ինչ մեծ հաճութեամբ մտիկ կրնէ նա ամենէն անհաւանական զրպարտութեանց իսկ շահու գուռ կը բացուի իրենց եւ կսկըսին անյապ տղուկի նման նորա արեան մինչեւ վերջին կաթիլը քամիլ։ Լըզինկենիւսի վստահ իր անմեղութեան վրայ բայց միանգամայն գիտնալով իր գլխուն գայլերը՝ կաշխատի գործը անուշ տեղը կապել եւ պահանջուած հինգ ոսկոյ փոխարէն հինգ մեծիտիով հաճեցնելով զանոնք անէն կը ձամբէ։ Ահա թէ ինչ ապականիչ աղբեցութիւն ունեցած է հասարակութեան անհասկաց վրայ կառավարութեան չարամիտ քաղաքականութիւնը։ Այդ անապորոյն, անխիղճ ու բռնակալ կառավարութիւնն էր որ Պ ա ր ի պ ե ա ն ց խնդրոյն առթիւ բանտարկուած խեղճ հայոցմէ, որոնք օրական հացի կարօտ էին, 100 հատ միճիտ չառած չարձակեց. այդ հայերէն ոմանք իրենց անային կարասիները, ոմանք նոյն իսկ իրենց գգեստը վաճառելով հաւաքեցին այդ 100 մեծիտը։ Եթէ անմեղ էին ինչո՞ւ համար ամիսներով բանտերու մէջ տանջեցին զանոնք եւ ինչ իրաւամբ ասին այդ 100 մեծիտը, իսկ եթէ յանցաւոր՝ 100 մեծիտը արդարացո՞ւց զանոնք։ Այդ գաղան կառավարութիւնը գետ եւս իր ճանկին մէջ կը պահէ եղբարք Պ ա ր ի պ ե ա ն ն ե ր ք) եւ մի քանի այլ ազգայիններ անոնց անմեղութեան լաւ մը վերահասու ըլլալէն ետքն ալ նոյն իսկ ոպանեալ մասնիչ Հ ա ճ ի Վ ա ր ա պ ե տ ի **) պարագայը հրապարակաւ եւ պաշտօնական շրջանակաց մէջ կը յայտարարեն թէ իրենք Պարիպեանց դէմ՝ ո՛ր եւ է կասկած հետեւապէս եւ դատ չունին, բայց ոչ որ մտիկ կրնէ, զի թուրքին ծակ քսակը քիչ բանով չի լեցուիր։

ԶԱՅՐՄԱՅՐ.

Պօղոս, 22 յուլիս 1892.

Պօղոս գ Կեսարիոյ եւ Եօզրատու մէջտեղ ինկնող գիւղօրէից ընդհանուր անունը լինելով, այս տարիներս իր անունն հետ միասին բոլորովին տարօրինակ թշուառութեան մէջ ինկած է՝ անկերպարան եւ անկարգ վիճակի մը ցաւալի տեսարանները ներկայացնելով։

*) Տես ներկայ տարեշրջանի «Հնչակ» № 4.

**) Տես նոյնը։

Ծ. Խ.

Ծ. Խ.

Տեղական կառավարութիւնն օր ըստ օրէ հայ գիւղացիքը ճնշելու բուռն միջոցներու ձեռնարկած լինելով, հայը զինքը հարստահարութիւնէն պաշտպանելու համար, իր ստացուածքը աչքէ հանած է, որով կառավարութեան կաշառակութիւնը պաշտօնէին անողոր սիրտը ամոքելով, Եւմբրովիի եւ Փառաւոնի նման աստուածանայ փափագող թուրք պաշտօնէին առջեւ կը ծնրադրէ ի պաշտօնս եւ ի խնամ անձին, ստացուածքին, պատւոյն եւ իր զաւակացը։

Պօղոսի գիւղերը Եօզրատու միւլ թէստը ֆոլիս թեան թեմին վերաբերելով, տրոց հաւաքման համար ընդհանրապէս պաշտօնեայք Եօզրատէն կը զօրէին։ Այդ հարկահանքի պաշտօնները աճուրդի դրուելով՝ գրեթէ հրապարակաւ կը վաճառուին, ի վերջոյ հայ գիւղացւոցմէ տանտագատիկը կորցելու նպատակաւ։ Այս տարի բոլոր նահանգի տրոց ընդհանուր գանձիչ կարգուած է Եօզրատէն՝ Էմին պէյ տնուն անձը որ իր անյապ եւ անկուշա կաշառակերութեամբ խեղճ գիւղացիքը լեւին թշուառութեան մէջ ձգեց, վաճառելով նոցա ըծաւար եղները, կովը, ոչխարքը, տան կահ կարասիքը աժան գնելով եւ մինչեւ անգամ՝ կառավարութեան պաշտօնեայք ինքեանք իսկ 1) զահեկան արժէք ունեցող կահ կարասիքը՝ դնոյն կիսով իրենց սեփականելով։

Պօղոսի գիւղերը ընդհանրապէս ոմանք հայաբնակ են եւ ոմանք թրքախոսն, որք իրենց հայ գրացեաց հետ այս տարիներս խիստ թշնամանօք եւ անհաշտ կերպով կը վարուին եւ կառավարութիւնն իսկ օր ըստ օրէ թրքաց խրախոյս կուտայ հայոց վրայ բռնանալու։ «Կեփուրար, սիլի գըլըճտան կէշիրէճէ յիլ» — «Կեփուրներ, զձեղ թրէ պիտի անցունենք» բսելով՝ այժմ՝ ուսմիկ թուրքերը անգամ ամենը կը խրոխտան հայոց վրայ եւ կսպառնան։

Վերոյիշեալ Էմին պէյ տարիկաններով իբր թէ տրոց հաւաքման համար գիւղէ ի գիւղ շրջելով, ամեն գիւղացւոց կահ կարասիքը վաճառելէ վինի, գոյացեալ ստանէն իրենց քսակը լեցնելու համար, իբր թէ կաշառքը օրինուոր եւ սահմանադրական դարձադրութիւն է, պաշտօնեայք իւրաքանչիւրի աստիճանին համեմատ իրենք իրենց մէջ կը բաժնեն ստակը, երբ գիւղերու մուլթաւները բողբուլ կուզեն՝ դատարան չը կայ եւ ստիպեալ անխօս եւ անհասկանալի ձեռն ի կուրծ կը կենան, մինչեւ որ նոքա իրենց բաժին եղող կաշառքը առնեն եւ մնացորդը ետ տան գաղային անտուկը տանելու համար։

Հայ գիւղէ մը Էմին պէյ եւ իր ընկերք տրոց պատրուակաւ 800 զահեկան հաւաքած են, անտուկը առանց տոակ մը յլելու՝ ի վնաս խեղճ գիւղացւոյն, իրենց մէջ կաշառք բաժնած եւ մեկնած են գիւղէն։

Կ. Պօլսոյ եւ Զմիւռնիոյ հայ ժողովուրդը, որ քիչ շատ «թանդիմաթի» օրէնքով կը պարծենայ, նա իսկ չը պիտի հաւատայ գուցէ տուած լուրերուս, բայց իրողութիւն մ՝ է որ կուսակալութեան մէջ մանաւանդ Եօզրատու սանձազր, կառավարութեան պաշտօնեայ մը ըլլալ անսպառ հարստութեան աղբիւր մ՝ է, որով յիշեալ Էմին պէյ այժմ բաւական հարստացած է։

